

"Труды Киевской Духовной Академии" як джерело вивчення історії Православної Церкви в Україні

На основі аналізу повного комплексу "Трудов Киевской Духовной Академии", що виходили упродовж 1860-1917 рр., систематизовано матеріали з історії Православної Церкви в Україні. Виділяються провідні тенденції публікацій з історії церкви, виділяються періоди найбільшої уваги до церковної історії, підкреслюється значення цього церковного видання як історичного джерела.

Ключові слова: Православна Церква в Україні, "Труды Киевской Духовной Академии", Київська єпархія, Київська митрополія, Київські митрополити, Київськ

На основе анализа полного комплекса "Трудов Киевской Духовной Академии", которые выходили на протяжении 1860-1917 гг., систематизированы материалы из истории Православной Церкви в Украине. Выделяются ведущие тенденции публикаций из истории церкви, выделяются периоды наибольшего внимания к церковной истории, подчеркивается значение этого церковного издания как исторического источника.

Ключевые слова: Православная Церковь в Украине, "Труды Киевской Духовной Академии", Киевская епархия, Киевская митрополія, Киевские митрополиты, Киевская духовная академия.

On the basis of complex analysis of "Kyiv Clerical Academy Works", published during 1860-1917, Orthodox Church history materials are systematized. Main tendencies of publications about church history and periods of the greatest attention to church history are distinguished, the significance of this clerical publication as a history source is emphasized. Key words: Orthodox Church in Ukraine, "Kyiv Clerical Academy Works", Kyiv eparchy, Kyiv metropolia, Kyiv metropolitans, Kyiv Clerical Academy.

Загальне зацікавлення церковною історією, яке спостерігається в добу незалежності України, сприяє збільшенню уваги до усіх видів джерел. Одним із них є церковна періодика, яка, окрім матеріалів богословського характеру, містила чимало історичної інформації, що потребує комплексного аналізу. Тим паче коли мова йде про таке фундаментальне церковне видання, як "Труды Киевской Духовной Академии" (далі - ТКДА). Це науково-богословське щомісячне видання виходило упродовж 57 років - з 1860 до 1917 р. Творцем його були викладачі Київської духовної академії, що була освітньо-релігійним центром України. Видання у своєму розвитку пройшло декілька етапів і перетворилося на генератора концептуальних засад існування православ'я в Україні, що мав неабиякий вплив на суспільне життя України. Окрім цього, на шпальтах ТКДА друкувались статті, які є досить інформативними і проливають чимало світла на історію Церкви в Україні, і українську історію загалом.

Тому метою нашої наукової розвідки є систематизація публікацій історичного характеру у ТКДА, що уможливуватиме їх комплексний аналіз та введення до наукового вжитку. Адже для написання повної історії Православної Церкви в Україні вкрай необхідне використання усіх наявних джерел.

Щодо історіографії означеної теми, то відмітимо, що загальна характеристика ТКДА давалась самими видавцями з нагоди 20-річчя [1] та 50-річчя виходу журналу [2]. Як друкований орган Православної Церкви в Україні характеризувала ТКДА А.Бойко [3]. Дослідниця детально аналізувала історію створення цього видання, здійснила його загальний огляд, визначала провідні тенденції та жанрову спрямованість публікацій. Але означений нами аспект не був предметом детального аналізу.

ТКДА як джерело вивчення біографії київських митрополитів ми уже досліджували [4], але подальше вивчення повного комплексу цього видання сприяє розширенню дослідницького поля.

Уже в самій програмі ТКДА була передбачена публікація матеріалів загальноісторичного характеру. Так, передбачалося, що журнал буде складатися з двох частин (відділів). Перший буде містити російський переклад творів святих отців давньої західної церкви, починаючи з латиномовних творів св.Кіпріана.

У другому відділі планувалося друкувати статті більш-менш наукового змісту з предметів, які вивчалися в духовних навчальних закладах, аби задовольнити вимоги тих читачів, які прагнуть поглибленого вивчення навчальних дисциплін. Це були трактати або витяги з уроків богословських, філософських та історичних, спеціальні дослідження проблем, що викликають

дослідницький інтерес, статті з церковної статистики, різні документи та акти історичні, особливо нововиявлені джерела з історії Церкви в південно-західному регіоні, а також раритетні твори давньої церковної літератури тощо [1, с. 359].

Задекларована програма почала реалізуватись уже з першого року видання ТКДА. Так, у числах за 1860 р. з проблем церковної історії були опубліковані матеріали про патріарха Никона, про чернігівських ієрархів, історичні відомості про розкольників чернігівської єпархії. Що стосується джерел церковної історії, то були видрукувані листи св. Димитрія Ростовського, листи уніатського митрополита Іасона Сморгожевського до князя Ф.К.Любомирського і відповіді на них останнього, грамота Владислава, грамота Жигмонта Августа про Києво-Флоровський монастир. Така кількість історичного матеріалу разом з публікаціями з біблійної історії та богословського характеру, з філософії, з актуальних проблем того часу переобтяжували журнал який уподібнювався збірнику наукових праць. Тому наприкінці 1860 р редакція оголосила, що у 1861 р. замість чотирьох буде видаватися дванадцять книжок від 8 до 10 др. аркушів у кожній.

Ознайомлення з повним 57-річним комплектом ТКДА дає можливість розглядати його як джерело для вивчення історії Православної Церкви в Україні у двох площинах: у хронологічній, тобто послідовному перетворенню журналу з органу академічного на науково-громадсько-літературний, і у площині змін тематичної наповнюваності від друкованого органу Київської духовної академії до наукового видання, яке задовольняло потреби як духовної еліти, так і освіченої частини суспільства.

Що стосується хронології якісних метаморфоз журналу, то самі творці його відзначали, що, з'явившись у 60-ті рр., коли під впливом реформ децю оживилось суспільне життя, він мав відповідати зростаючим потребам у збільшенні кола серйозної літератури. Відповідно до духу 60-х рр., видавці журналу прагнули якомога більше наблизити його до життя. Вони розуміли недоліки старої духовної журналістики, серед яких були відірваність від життя та складна для розуміння мова викладу матеріалу. На відміну від неї, ТКДА мали не відриватися від сучасності, відгукуватися на злобу дня і, залишаючись у річищі християнства та православ'я, підтримувати усе хороше і благородне, що назрівало в тодішньому суспільстві. Саме під таким кутом зору висвітлювалась низка питань, що хвилювали суспільну думку в 60-ті рр. XIX ст.

З початком 70-х рр. питання сучасного життя відступили в "Трудах..." на другий план: журнал набув більш академічного характеру і статті на сучасні теми з'являлись у ньому епізодично. Це не задовольняло загал академії. І у 1881 р. ревізійна комісія звернулася до Ради Академії з доповідною запискою, в якій підкреслювалась необхідність виправити такий стан справ. Адже журнал повинен слугувати справі морального та духовного виховання, а тому він має бути загальнодоступним для освіченого загалу, а не спеціально призначеним і пристосованим для школи. Аби привести журнал у відповідність з поставленими перед ним завданнями, вирішено було відкрити в ньому два нових відділи: відділ критико-бібліографічний і огляд різних явищ суспільного та церковного життя. В обох цих відділах мали публікуватися матеріали критичного обговорення незвичайних фактів та ідей. Та на практиці ці пропозиції втілювались повільно, і в подальшому журнал продовжував залишатися друкованим органом Київської духовної академії. Але на його сторінках з роками усе частіше з'являлися матеріали загальноісторичного, бібліографічного та науково-пізнавального характеру.

У перше десятиліття виходу журналу в ньому друкувалися лекції, трактати, нариси та дослідження різних аспектів богословської науки, переважно з історії вітчизняної церкви, переклади творів іноземних богословів, повідомлення про сучасний стан церкви у єдиновірних народів. Тобто 12 книг по 10 друкованих аркушів кожна щорічно задовольняли тих, хто прагнув ґрунтовного ознайомлення з богословськими знаннями. Так, у вересневому номері журналу за 1864 р. Х.Орда опублікував "Обозрение иностранной духовной литературы" [5], чим розпочиналася публікація оглядових матеріалів, що присвячувались аналізу творів, які виходили в католицькому та православному світі з богословських предметів, церковної історії тощо. Тобто читач журналу мав можливість отримувати інформацію з різних галузей церковно-релігійної науки.

Та поряд з цими матеріалами на сторінках журналу з'являються публікації загальноісторичного характеру. У грудневій книжці журналу за 1865 р. вперше опубліковане "Слово пред проклятием Мазепы...", яке містило історичні відомості про події Мазепиної доби [6]. Даючи оцінку антимосковському виступу гетьмана І.Мазепи, автор "Слова..." коротко описав події, що передували цьому. Вдаючись до алегорій та послуговуючись езоповою мовою, він привертає увагу до непересічної історичної особистості. Саме завдячуючи цій публікації, збереглася промова Стефана Яворського як історичне джерело, яке ще чекає на свого дослідника.

Серед публікацій журналу першого десятиріччя привертає увагу досить об'ємне дослідження Ф.Терновського "Русское вольнодумство при императрице Екатерине II-й и эпоха

реакции" [7]. В ньому позитивно оцінюється реформаторська діяльність імператриці, період правління якої характерний поширенням вільнодумства. Ставлення церкви до цього ще теж є частиною дослідницького поля.

Упродовж наступного десятиліття виходу ТКДА, тобто в 70-ті рр., публікації історичного характеру з'являлися частіше. За жанровою ознакою це були історичні нариси, а от тематичний діапазон їх був досить широкий. Це період Київської Русі, історична бібліографістика, історія Московської держави, нариси з історії базиліан, євреїв, католицької церкви. Така різноплановість історичних публікацій мала задовольнити інтерес читачів до минувшини українського Правобережжя, на теренах якого здавна перепліталися українсько-польсько-російсько-єврейські відносини та тривалий час співіснували різні релігійні конфесії. Так, у лютневому номері журналу за 1870 р. опублікований історичний нарис з давньоруського періоду Ф.Терновського про участь давньоруських архієреїв у суспільному житті [8]. У тому ж році розпочато публікацію нарису з історії базиліанського ордену в колишній Польщі М.Петрова. Вона поміщена у чотирьох номерах за 1871 р. та 1872 р. [9]. У цьому нарисі доволі повно викладена історія базиліан у Польщі і в т.ч. на українських землях, що входили до складу Речі Посполитої. Своє зацікавлення історією підпольських, раніше правобережних українських, земель М.Петров реалізував у ще одній своїй праці - "О народных праздниках в юго-западной России" що була опублікована у вересневій книжці журналу [10].

Зацікавленість історією Південно-Західного краю Росії знайшла вияв і в такому ракурсі. У 1872 р в журналі був опублікований матеріал т.Голубєва про дворянські герби південноруських (переважно українських - авт.) родів, які описувалися і пояснювалися духовними письменниками XVII ст.

Досить наповненими історичними матеріалами є книжки журналу 1876-1878 рр. 3 квітневого номера 1876 р. почалася публікація біографічного нарису Феод.Рожественського про Київського митрополита Самуїла Миславського. Кожна частина цього нарису займала 50 і більше сторінок, на яких, окрім біографічних даних київського Владика, описувалася Київська єпархія, православний клір та віряни, організаторська діяльність митрополита та його турботи про поширення освіти серед православної пастви [12]. Цей нарис є надзвичайно цінним історичним джерелом як для церковної історії, так і для вивчення історії Київщини в цілому. Цей історичний нарис продовжував традицію історичної біографістики, яка в наступних номерах журналу знаходила подальший розвиток. Так, у тому ж 1876 р. був опублікований ще один історико-біографічний нарис про Київського митрополита Арсенія [13].

Історико-біографічний жанр представляли і опубліковані у 1877 р. матеріали про уніатського митрополита Іпатія Потія та його проповідницьку діяльність [14]. Автор цього нарису М.Трипольський панорамно представив історію унійної церкви, яка слугувала тлом для висвітлення біографії та основних діянь І.Потія, а це, у свою чергу, є значним прирощенням історії Церкви в Україні, та й історії України в цілому.

Задовольнити попит читачів журналу на історію литовсько-польського періоду мала публікація С.Пенкевича "Топография нынешней Киевской епархии в XVII веке по Андрею Целларию" [15]. яку містили ТКДА за 1877 р. У статті автор пояснював, що Андрій Целларій - це ректор дутпавії Ногпапі, склав свій "Опис Польщі" не на основі власних досліджень, а зібрав відомості у різних авторів. Його опис, що має більше 600 сторінок, доповнений картою володінь Польщі. Він поділений на три частини: 1) опис власне Польщі; 2) опис Великого князівства Литовського; 3) опис усіх інших володінь Польщі. До цих "інших володінь" належали і правобережні українські землі, які після поділів Польщі були включені до Російської держави. Ця публікація мала джерелознавчо-історичний характер і разом з іншими повинна задовольнити тих читачів журналу, котрі цікавились топографією новоприєднаних колишніх підпольських українських земель.

Окрім авторських досліджень, в ТКДА друкувалися і комплекси джерел, які мали піддаватися аналізу і задовольняти потребу в об'єктивних знаннях. Так, з коментарями А.Воронова упродовж 1877 р. на сторінках журналу з'являлися "Главнейшие источники Св.Кирила та Мефодія" [16]. Вони мали задовольнити інтерес тих читачів, які цікавились першовитоками слов'янської писемності, які вивчали проблеми походження та розвитку мов, які дошукувалися коріння слов'янського етносу тощо. Цікаво, що в межах цього джерельного комплексу опубліковані і слов'янські, і латинські джерела, і твори, що приписувались самому Св.Кирилу-філософу.

Суспільним інтересом до джерел з історії та культури українства зумовлена була поява у березневому номері за 1877 р. доволі розлогої публікації М.Петрова "Южно-русские легенды" [17]. За жанром це була рецензія на опублікований М.Драгомановим збірник малоросійських (читай - українських - авт.) народних повір'їв та оповідань. Але в класичному розумінні назвати

цю публікацію рецензією не можна, оскільки автор здійснив детальний аналіз цих перлин народної культури, симпатизуючи їм та відзначаючи важливість такої книги.

Як продовження джерелознавчої тематики в наступних номерах публікувались за редакцією С.Голубева матеріали для вивчення історії західно-руської православної церкви XVI—XVIII ст. Зокрема, у січневому номері ТКДА за 1878 р. - матеріали про Києво-Печерську Лавру [18].

Ще 1878 р. був опублікований історичний нарис І.Малишевського "Євреї в Южній Русі и Києве в X-XII веках" [19]. Це досить велика історична розвідка, яка пояснювала появу євреїв на українських землях і мала слугувати підґрунтям для пояснення політики російського самодержавства щодо представників цієї національності, зокрема тих, що переселилися з Польщі на Правобережну Україну.

В наступному десятиріччі, тобто у 80-ті рр., тематична спрямованість історичних публікацій журналу визначалася двома акцентами. Це публікації з історії освіти та шкільництва на українських землях, що, у свою чергу, зумовлювалось реформуванням системи освіти в Російській імперії. І другий акцент був зумовлений відзначенням 900-ліття хрещення Русі, що викликало увагу до особи князя-хрестителя Володимира Великого.

Освітня тематика розпочато статтю Т.Голубева про Києво-Богоявленське братство і його школу [20]. Використавши архівні матеріали, автор узагальнив досвід роботи цієї школи, підкреслюючи тяглість традицій шкільництва, які знайшли подальший розвиток у Києво-Могилянській академії. У тому ж 1882 р. у жовтневому і листопадному номерах та в 1883 р. друкувались фрагменти щоденника Київського митрополита Серапіона про Київську академію першої чверті XIX ст. [21]. А в грудневій книжці був опублікований історичний нарис І.Королькова про ректора Київської духовної академії Преосвященного Філарета [22]. Історичний нарис про діяльність Петра Могили як фундатора академії, тоді ще Києво-Могилянської колеґії, опублікував С.Голубев у грудневій книжці ТКДА за 1890 р. [23].

Суспільним інтересом до освіти народу була зумовлена публікація І.Малишевського про церковнопарафіяльну школу [24]. Дискусію в середовищі духовенства, та й освіченого загалу в цілому, викликали два питання: 1) де взяти достатню кількість підготовлених для цих шкіл учителів і 2) звідки взяти кошти для утримання учительського корпусу? Відповідь на ці питання обговорювалась у двох площинах. По-перше, держава має повернутися лицем до системи початкової освіти, а по-друге, потрібно переконувати сільські громади у корисності цих шкіл, а відтак, ширше залучати їх до утримання шкіл та учителів. І коли у 1884 р. були височайше затвержені правила цих народних шкіл, то інтерес до них продовжував зростати. У 1885—1886 рр. в ТКДА друкувались статті С.Сольського про сучасний стан церковнопарафіяльних шкіл та шляхи його поліпшення [25].

Та найбільше уваги дописувачі ТКДА у 1886-1888 рр. приділяли історії хрещення Русі. У грудневій книжці за 1886 р. з'явився невеликий історичний нарис про давньоруського князя Володимира, який започаткував запровадження християнства, за авторством В.Малініна. Автор акцентував увагу на постаті Володимира Великого як просвітителя Русі [26]. Але набагато глибшими були наукові розвідки В.Завітневича, який у 1888 р. опублікував у ТКДА матеріал про місце і час хрещення самого Володимира та про час хрещення киян [27], про політичну діяльність князя [28]. Роль варягів у початковій історії християнства в Києві досліджував І.Малишевський, про що вміщена публікація у грудневій книжці журналу за 1887 р. А увесь річний комплект журналу 1888 р. присвячений князю Володимирі та визначній події в історії Православної Церкви - початку долучення до неї давньоруського населення. Серед опублікованих матеріалів були такі: дослідження П.Глазунова про храми, збудовані Володимиром і в його час; статті Н.П. (М.Петрова - авт.) про давні зображення Святого Володимира в Києві та огляд заходів Київської академії з вивчення епохи князя Володимира; публікація В.Каліннікова про митрополитів та єпископів при Св. Володимирі. Високим ступенем узагальнення історичного матеріалу відзначається промова В.Ф.Певницького "Слово, сказанное 10 июля 1888 г. (В 4-ю неделю по пятидесятнице), накануне церковного торжества по случаю исполнившегося девятисотлетия со времени крещения России при Св. Владимири" [29], доповідь І.Малишевського, виголошена на урочистих зборах Київської духовної академії 14 липня 1888 р. з тієї ж нагоди. Оцінка цієї історичної події була дана митрополитом на урочистому зібранні в Київській духовній академії, у телеграмі Св. Синоду та у поздоровленнях з-за кордону [30]. Наскрізною ідеєю усіх опублікованих матеріалів була оцінка одержавлення християнства на давньоруських землях як події всесвітньо-історичного значення.

Упродовж 90-х рр. провідними темами журналу були: історичні нариси про Київську академію та Київську духовну семінарію, дослідження про окремі київські храми. Продовжував висвітлюватися давньоруський період, і в цьому річчї варто відзначити статтю В.Слюсарєва "Церкви и монастыри, построенные в Киеве князьями, начиная с сыновей Ярослава до

прекращення киевського велико-князства" [31] в якій узагальнена історія православного храмубудування упродовж тривалого періоду. Історико-біографічний жанр публікацій традиційно представляють життєписи єпархіальних ієрархів, серед яких митрополит Арсеній Могиланський, протоієрей Петро Орловський митрополит Макарій, єпископ Канівський, вікарій Київської єпархії Сильвестр, митрополит Іоаннікій, архієпископ Херсонський і Таврійський Інокентій та ін. Та поряд з цим читачі журналу могли ознайомитись з біографічними нарисами про світських осіб, які залишили помітний слід в українській історії та культурі. Зокрема, це стаття про мандрівного українського філософа Григорія Сковороду Н.Стелецького чи публікація П.Орловського про князя Адама Адамовича Чарторийського-кого як патрона православ'я в Україні.

У 1895-1896 рр. актуальними були події Берестейської унії з нагоди 300-літнього її ювілею. З цього приводу в ТКДА були опубліковані дві статті І.Малишевського: "Заметка по поводу празднования в Галицкой Руси 300-летней годовщины Брестской унии" и "Галицко- Русская депутация в Рим. По поводу 300-летней годовщины Брестской унии" [32]. У цих статтях була задекларована сучасна оцінка унійного процесу на теренах Речі Посполитої в кінці XVI ст., який ще більше загострив міжконфесні стосунки і неоднозначно оцінювався як сучасниками, так і наступними поколіннями його дослідників.

Неабияке пізнавальне та джерелознавче значення мали історико- топографічні нариси старого Києва, опубліковані у 1896-1897 рр. М.Петровим. У травневій і червневій книжках уміщено нариси про гору Щекавицю; Оболонь, Йорданську церкву Св. Миколая, Кирилівський монастир, Введенську та Ільїнську церкви; про Печерськ, Нікольський монастир, Печерську лавру та Видубицький монастир; Старе місто, Боричів узвіз, Софійський монастир, церкви Воздвиженсько-Симеонівську та Андріївську; Дмитріївський монастир, Золотоверхо-Михайлівську церкву, про Подол, Флорівську гору та Борисоглібський Братський монастир, Самсонівський фонтан, Ільїнську та Петропавлівську семінарську церкви [33]. Окрім найвидатніших місць Києва та православних храмів загалом, М.Петров у 1899 р. опублікував ґрунтовну статтю "О расписании стен и вообще об украшении Киевского Владимирского собора" [34].

У перші чотири роки XX ст. ТКДА продовжували висвітлювати традиційні теми, серед яких: життєписи київських митрополитів, сторінки історії Київської академії та історико-топографічні дослідження стародавнього Києва. Про київського митрополита Ієрофія Малицького друкувалися матеріали у 1900-1901 рр. [35], про Високопреосвященного Феогніста - в 1903 [36], про Владика Гавриїла Бонулеско-Бодоні, Рафаїла Заборовського та Арсенія Могиланського - в 1904 р. [37]. Щодо матеріалів з історії академії, то упродовж 1900-1904 рр. вийшли у світ публікації С.Голубева про Київську академію в кін. XVII - на поч. XVIII ст., Д.Вишневецького про академію в першій половині XVIII ст.; Ф.Т. про значення Київської академії для православ'я взагалі і М.Петрова про значення її в розвитку духовних шкіл в Росії другої половини XVIII ст.; П.Орловського - матеріали для історії Київської духовної академії з 1798 до 1802 р. тощо. Дослідники торкалися усіх граней діяльності академії: описували її приміщення, матеріальне забезпечення, аналізували організацію навчального процесу та навчальні програми, ознайомлювали з бібліотечним фондом, з біографіями наставників та складом учнів, підкреслювали вплив академії на інші навчальні заклади духовного відомства тощо. Ці публікації є надзвичайно цінними джерелами до історії Академії та системи освіти в цілому.

Традиційно продовжувалася публікація матеріалів з української історії та культури. До цих питань привернув увагу читачів М.Петров, опублікувавши в грудневій книжці ТКДА статтю "Первый (малороссийский) период жизни и научно-философского развития Григория Савича Сковороды" [38]. А Ф.Тітов звернувся до умов "Вічного" миру 1686 р. [39]. Таке розмаїття тем публікацій мало задовольнити найвибагливішого читача, який цікавився і сучасним суспільно-політичним життям, і історією Православної Церкви, і історією та культурою України в цілому.

У революційні 1905-1907 рр. журнал намагався відповідати суспільним запитам і наблизитися до обговорення громадсько-політичних проблем. Тому, окрім богословських, освітанських та історичних тем, він звертається до актуальних питань, які найбільше хвилювали суспільство. Хоч продовжувалася публікація традиційних матеріалів, наприклад, про Київську академію (Н.И.Петров. "Киевская Академия в гетманство Кирилла Григорьевича Разумовского", "Киевская Академия в царствование императрицы Екатерины II (1762-1796)" тощо), все ж акценти стають іншими. Так, у 1906 р. опубліковані статті Н.М.Дроздова "Предложения о преобразовании духовных Академий в историческом освещении", Ф.І.Тітова "Преобразование духовных академий в России в XX в." [41], в яких піднімалися питання про необхідність реформування вищої освіти, про наближення її до реального життя та потреб суспільства. А стосовно реформи середньої школи, то М.Т.Гумильовський пропонував ввести в програму іноземну літературу і збільшити світський компонент [42]. Тобто дискутована в суспільних колах проблема реформи освіти стає

однією із провідних тем ТКДА в період революційного збудження в державі.

Не була церква осторонь і проблем вдосконалення суспільства. Обговоренням соціалістичних ідей пронизаний весь річний випуск ТКДА 1905 р. Уже в грудневому номері опублікована стаття П.Лницького про свободу волі [43], у кількох номерах надрукована розвідка Н.Стелецького "Социализм - его история и критическая оценка с христианской точки зрения" [44], а у листопадовій книжці вміщена промова В.Екземплярського "К вопросу об отношении нравственности к политике" [45]. Надзвичайно актуальним було обговорення Маніфесту 17 жовтня, зокрема стосовно оголошеної віротерпимості. У 1906 р. була опублікована стаття В.Завітневича "Маніфест 17 октября в историческом освещении" [45], а також промова М.Стелецького на річному зібранні Св.-Володимирського братства, в якій піднімалися питання оголошеної віротерпимості, а у зв'язку з цим - про обов'язки кожного християнина оберігати віру Христову [46]. Ці опубліковані матеріали та дискусії навколо них вказували на прагнення прогресивної частини православного духовенства реформувати і оживити церковне життя, наблизити церкву до суспільного життя.

1907 р. привніс ще більше політизації в тематику ТКДА. В цьому плані привертають увагу публікації В.Завітневича та В.П.Роднікова. Перший з них включився у полеміку про участь чи не участь духовенства в політичному житті [47], а інший у статті "Духовенство и политические партии в древнем Новгороде" намагався відшукати історичні паралелі проблемі співвідношення духовенства і політики. Розглядаючи взаємостосунки церкви і віче в стародавньому Новгороді, В.П.Родніков резюмував, що новгородським духовенством ідеально вирішувалось питання ставлення духовенства до суспільної боротьби: духовенство стояло близько до життя суспільства, але не втручалось в міжпартійну боротьбу, воно пильно слідкувало за діяльністю політичних партій, але було позапартійним і було вище від них [48].

З 1908 р. революційне піднесення пішло на спад, громадсько-політичне життя затихає, втрачається зацікавленість суспільними проблемами і на сторінки ТКДА повертаються традиційні теми. Це життєписи київських митрополитів, зокрема - Філарета та Рафаїла у 1908 р., Тимофія Щербацького та Петра Могили у 1910 р. та архієпископів Варлама Ванатовича, Мелетія Смотрицького та ін. Це матеріали з історії Київської академії та історико-генеалогічні публікації, зокрема П.Вікторовського про західні дворянські родини, що відійшли від православ'я [49]. Та найбільше місця на сторінках журналу займали публікації про академію.

1913 р. був позначений вшануванням 300-річчя дому Романових. 21 лютого 1913 р. з'явився царський указ про найменування усіх чотирьох духовних академій у Російській імперії (Київська, Московська, С.-Петербурзька, Казанська - авт.) - "Імператорські". Мотивацією слугувало бажання відмітити історичні заслуги духовної школи перед церквою і державою. Це був своєрідний аванс і на те, що духовна школа знайде в собі джерело нових сил та енергії для неухильного служіння високій меті - дати науку. Такою "увагою" самодержця вища духовна школа була упокорена і відійшла від суспільного життя. У березневій за 1913 р. книжці ТКДА була опублікована доповідь свящ. Т.Ляценка з промовистим заголовком "Церковь Православная - опора Престола и Царства Всероссийского" [50]. Такий ідейний мотив змінив революційно-реформаторські настрої 1905-1907 рр. і на деякий час опанував свідомістю суспільної еліти. У ТКДА у 1913-1914 рр. публікувались матеріали про митрополита Євгенія Болховітінова, його листи та інші джерела особового походження.

1915 р. мав проходити під знаком святкування 300-річного ювілею Київської академії, але тривала Перша світова війна (1914-1918 рр.) і урочистості з нагоди такої дати було вирішено відкласти до закінчення війни. А ТКДА відгукнулися на військове лихоліття публікацією промови архімандрита Тихона "Слово в день обретения Казанской чудотворной иконы Божей Матери, пред молебнем о даровании победы над враги" [51] та матеріалами про історію академії. У 1916-1917 рр. журнал залишався вірним собі: приділяючи найбільше уваги справам академічним, він відгукувався на найболючіші суспільно-політичні питання, які найбільше турбували громадськість. Тобто він упродовж більш як півстолітнього існування еволюціонував від суто академічного до науково-літературно-суспільного видання.

Література

1. Корольков И. Двадцатилетие журнала "Труды Киевской Духовной Академии" / И. Корольков // ТКДА. - 1881. - Январь, март, сентябрь; 1882. - Май, август.
2. К пятидесятилетию журнала "Труды Киевской Духовной Академии" // ТКДА. - 1909. - Декабрь. - С. 291-299.
3. Бойко Алла. Періодичні видання Православної Церкви в Україні кін. ХІХ - поч. ХХ ст. / Алла Бойко. - К., 2004. - 80 с.
4. Кузнец Т. "Труды Киевской Духовной Академии" як джерело вивчення біографій

- Київських митрополитів / Т. Кузнець // Південний архів. Історичні науки: збірник наукових праць. - Херсон: Видавництво ХДУ, 2010.
Вип. 31-32. - 2010. - С. 93-99.
5. Орда Х. Обзорение иностранной духовной литературы / Х. Орда ТКДА. - 1964. - Сентябрь. - С. 71-160.
 6. Слово пред проклятием Мазепы, произнесенное митр. Стефаном Яворским в Московском Успенском соборе, 12 ноября 1708 г. // ТКДА. - 1865.-С. 499-512.
 7. Терновский Ф. Русское вольнодумство при императрице Екатерине II-й и эпоха реакции / Ф. Терновский // ТКДА. - 1868. - Март. - С. 405- 465.
 8. Терновский Ф. Участие древнерусских архиереев в делах общественных / Ф. Терновский // ТКДА. - 1870. - Февраль. - С. 474-511.
 9. Петров Н. Очерк истории базилианского ордена в бывшей Польше Н. Петров // ТКДА. - 1870. - Май, август, ноябрь; 1871. - Февраль, май-сентябрь; 1872. - Январь-февраль.
 10. Петров Н. О народных праздниках в юго-западной России Н. Петров // ТКДА. - 1871. - Сентябрь. - С. 551-600.
 11. Голубев От. Описание и истолкование дворянских гербов южно-русских фамилий в произведениях духовных писателей XVII в От. Голубев // ТКДА. - Октябрь. - С. 295-382.
 12. Рождественский Феод. Самуил Миспавский, митрополит Киевский / Феод. Рождественский // ТКДА. - 1876-1877.
 13. Певницкий В. Воспоминания о покойном митрополите Киевском Арсении / В. Певницкий // ТКДА. - 1876-1877.
 14. Трипольский Н. Униатский митрополит Ипатий Потий и его проповедническая деятельность / Н. Трипольский // ТКДА. - 1877-1878.
 15. Пенкевич С. Топография нынешней Киевской епархии в XVII веке по Андрею Целларию / С. Пенкевич // ТКДА. -1877. - Ноябрь-декабрь
 16. Воронов А. Главнейшие источники для истории Св. Кирила и Мефодия / А. Воронов // ТКДА. - 1877. - Январь-сентябрь.
 17. Петров Н. Южно-русские легенды (Библиографическая заметка на книгу Михаила Драгоманова "Малороссийские народные предания и рассказы") / Н. Петров // ТКДА. - Март. - С. 550-612.
 18. Голубев С. Материалы для истории западно-русской православной церкви (XVI - XVII стол.) / С. Голубев // ТКДА. - 1878. - Январь - С. 197-219.
 19. Малышевский И. Евреи в Южной Руси и Киеве в X-XII веках И. Малышевский // ТКДА. - 1878. - Июнь. - С. 566-602.
 20. Голубев Т. О первых временах Киево-Богоявленского братства и школы при нем / Т. Голубев // ТКДА. - 1882. - Март. - С. 233-254.
 21. Из истории Киевской Академии в 1-й четверти настоящего столетия. Выдержки из дневника митрополита Серапиона, с предисловием Ф.А.Тернавского//ТКДА.-Октябрь-ноябрь; 1883. - Февраль.
 22. Корольков И. Н. Преосвященный Филарет, епископ рижский, как Ректор Киевской Духовной Академии / И. Н. Корольков // ТКДА. - 1882. - Декабрь. - С. 1-96.
 23. Киево-Могилянская коллегия при жизни своего fundатора, киевского митрополита Петра Могилы // ТКДА. - 1890. - Декабрь. - С. 535- 557.
 24. Малышевский И. И. К вопросу о лучшем устройстве церковно-приходских школ / И. И. Малышевский //ТКДА. - 1883. - Январь. - С. 3-65.
 25. Сольский С. М. По поводу Высочайше утвержденных правил о церковно-приходских школах / С. М. Сольский // ТКДА. - 1885. - Апрель ; його ж. Церковно-приходская школа //ТКДА. - 1886. - Сентябрь.
 26. Малинин В. Н. Владимир Святой как просветитель России / В.Н. Малинин // ТКДА. - 1886. - Декабрь. - С. 654-674.
 27. Завитневич В. О месте и времени крещения Св. Владимира и о годе крещения киевлян / В. Завитневич // ТКДА. - 1888. - Январь. -126-152.
 28. Його ж. Владимир Святой как политический деятель // ТКДА. - 1888. - Июнь. - С. 351-441.
 29. Певницкий В. Ф. Слово, сказанное 10 июля 1888 г. (В 4-ю неделю по пятидесятнице) накануне церковного торжества по случаю исполнившегося девятисотлетия со времени крещения России при Св. Владимире / В. Ф. Певницкий //ТКДА. - 1888. - С. 619-634.
 30. ТКДА. - 1888. - Январь-декабрь.
 31. Слюсарев В. Церкви и монастыри, построенные в Киеве князьями, начиная с сыновей Ярослава до прекращения киевского великокняжества / В. Слюсарев // ТКДА. - 1892. -

Январь-март.

32. ТКДА. - 1895. - Август ; 1896. - Январь.
33. Петров Н. И. Историко-топографические очерки древнего Киева/ Н. И. Петров // ТКДА.- 1896.-Май-сентябрь; 18978. - Февраль-апрель.
34. ТКДА. -1899. - Май-июль.
35. Белгородский А. Краткая биография Иерофея Малицкого до вступления его на кафедру Киевской митрополии / А. Белгородский // ТКДА. - 1900. - Август; его же. Киевский митрополит Иерофей Мапицкий // ТКДА. - 1901. - Февраль-август.
36. Высокопреосвященный Феогнист, Митрополит Киевский и Галицкий // ТКДА. - 1903. - Февраль - Май.
37. Чеховский В. Киевский митрополит Бонулеско-Бодони / В. Чеховский // ТКДА. - 1904. - Июль-сентябрь; Орловский П. Погребение Киевских митрополитов Рафаила Заборовского, скончавшегося 22 октября 1747 г., и Арсения Могилянского, скончавшегося 8 июня 1770 г. / П. Орловский // ТДКА. - 1904. - Июль.
38. Петров Н. И. Первый (малороссийский) период жизни и научнофилософского развития Григория Савича Сковороды / И. И. Петров // ТКДА.-1902. - Декабрь.
39. Титов Ф. И. Окончательный переход Киева от Польши к России по договору о вечном мире между ними в 1686 г. / Ф. И. Титов // ТКДА,- 1904. - Июль. - С. 432—457.
40. ТКДА. -1905. - Май; 1906. - Июнь.
41. ТКДА. - 1906. – Март - июнь.
42. Гумилевский Н. Т. К вопросу о реформе средней школы / И. Т. Гумилевский // ТКДА. - 1906. - Апрель. - С. 689-394.
43. Линицкий П. И. О свободе воли / П. И. Линицкий // ТКДА. - 1905. - Январь. - С. 26-49.
44. Стеллецкий Н. Социализм - его история и критическая оценка с христианской точки зрения / Н. Стеллецкий // ТКДА. - 1905. – Февраль - август.
45. Завитневич В. З. Манифест 17 октября в историческом освещении / В. З. Завитневич // ТКДА. - 1906. - Февраль. - С. 253-301.
46. Стеллецкий Н. С. Речь, сказанная на годичном собрании Св.-Владимирского Братства 11 мая 1905 г. (По поводу объявления полной веротерпимости, 17 апреля 1905 г.) / Н. С. Стеллецкий // ТКДА. - 1906. - Апрель. - С. 495-509.
47. Завитневич В. З. Духовенство и партийность в политике / В. З. Завитневич // ТКДА. - 1907. - Январь. - С. 99-110.
48. Родников В. П. Духовенство и политические партии в древнем Новгороде / В. П. Родников. - 1907. - Июль - С. 333-351.
49. Викторковский П. Г. Западно-дворянские фамилии, отпавшие от православия в конце XVI и в XVII вв. / П. Г. Викторковский //ТКДА. - 1909. - Июнь; 1911,- Февраль, июнь, август.
50. Лященко Т. Церковь Православная - опора Престола и Царства Всероссийского (Слово в день 300-летия воцарения Дома Романовых, произнесенное 21 февраля 1913 г. в Великой церкви Киево-Братского монастыря) / Т. Лященко // ТКДА. - 1913. - Март.
51. ТКДА. - 1915. - Сентябрь. - С. 8-15.